

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 343.1.12

К. В. Гнатенко
здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ САМОСТІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ОСІБ

В умовах економічної нестабільності й політичної кризи, що охопили нашу країну, зростання безробіття внаслідок зупинення підприємств, заводів і фабрик є прогнозованим явищем. Працездатне активне населення за таких умов опиняється у скрутному становищі, а саме: зниження доходів, моральні страждання та соціальний дискомфорт, особливо за умови неможливості працевлаштуватися. За таких обставин у системі відносин зайнятості характерною й актуальною є тенденція до пошуку працездатним населенням продовження свого трудового шляху в такій формі зайнятості, як самозайнятість.

Метою статті є визначення поняття самостійної зайнятості осіб. Для досягнення визначеної мети необхідно проаналізувати правові позиції вчених щодо визначення вказаного поняття; визначити основні ознаки, які характеризують поняття самостійної зайнятості осіб, і вказати особливості цього поняття.

Так, самозайнятість є складним соціально-економічним явищем. З одного боку, це є свідченням відсутності інших шляхів і можливостей для офіційного працевлаштування. Самозайнятість певним чином стимулює подальший розвиток неформального сектора економіки. З іншого боку, носії соціально-трудоного потенціалу самостійно забезпечують себе суспільно корисними видами праці, сприяють створенню конкурентного середовища, створюють природну соціальну опору суспільному устрою та формують новий соціальний клас підприємців. Крім того, як запевняє Н.А. Азьмук, самозайняті особи мають значні стимули до самовираження й самоствердження, що дає їм змогу отримувати доходи значно більші, ніж середня заробітна плата у відповідній галузі [1, с. 37].

Щодо трактування поняття «самозайнятість», то воно й досі залишається дискусійним. Так, С.Н. Соболь у своїх дослідженнях доходить думки, що самозайнятість – відносно нове явище у вітчизняній економіці, яке почало розвиватися в перехідний період до ринкових умов господарювання. У науковій літературі і статистичній практиці різних країн поняття «самостійна зайнятість» і «са-

мозайнятість» використовуються для позначення зайнятості без юридичного оформлення трудових договорів. За визначенням Міжнародної класифікації статусу зайнятих (ICSE-93), самозайнятість означає роботу на власному підприємстві, коли винагорода безпосередньо залежить від доходу, отриманого від виробництва продукції та послуг [2, с. 45]. Відтак, аналізуючи думку вченого, варто з ним погодитись і зазначити той факт, що вітчизняний термін «самозайнятість» має певні специфічні особливості. До них можна зарахувати не тільки період формування – перебудова і здобуття незалежності, а також і умови здійснення такої діяльності: «тіньовий», неофіційний сектор економіки із відповідними відсутніми будь-якими гарантіями соціального захисту прав і свобод осіб, котрі самостійно забезпечують себе роботою. Якщо ж говорити про визначення Міжнародної класифікації статусу зайнятих (ICSE-93), то наразі в Україні це визначення не є таким, що розкриває сутність такої діяльності в національному господарстві.

Також варто відзначити думку А.С. Барсученка, котрий вважає, що самостійна зайнятість осіб – це специфічна форма економічної діяльності. Її сутність полягає в тому, що громадянин сам знаходить для себе джерело доходу, що буде забезпечувати йому належне існування в результаті його економічної діяльності [3, с. 11]. На нашу думку, вказана думка не цілком розкриває змісту цього поняття, адже автор не розкриває основних особливостей такого виду самостійної зайнятості, що вирізняють і виокремлюють її з-поміж інших видів зайнятості. Проте, на противагу цьому, ширше розуміння вказаного поняття наводить у своїх дослідженнях О.С. Кільницька, зокрема, на її думку, самостійна зайнятість осіб – це складне соціально-економічне явище, засноване на індивідуальній, юридично й економічно самостійній трудовій діяльності власника, який створює робочі місця для себе та інших працівників, котрі діють разом із ним, на основі організації та контролю виробничого процесу й доступу до конкурентних ринків постачання і збуту продукції чи послуг. Сектор самостійно зайнятих

складається з працюючих не за наймом осіб, тобто роботодавців, зайнятих індивідуальною самостійною трудовою діяльністю, і безкоштовно працюючих членів сім'ї [4, с. 161]. Думка О.С. Кільницької вбачається нам змістовнішою та більш об'ємною, проте бажання автора охопити всі можливі напрями діяльності, у яких реалізують себе самозайняті особи, відобразилось негативно на простоті й доступності розуміння такого поняття.

Відтак, резюмуючи сказане, цілком правильним також буде погодитись із думкою О.С. Позняка, котрий неодноразово у своїх дослідженнях відзначає, що самозайнятість є проявом діяльності самоорганізації індивідів і характеризується як стратегія вирішення проблеми безробіття й забезпечення належних умов життєдіяльності. Детермінована автономністю і свободою дій, самозайнятість в ідеалі дає змогу людині отримувати доходи, адекватні кількості та якості витраченої праці й укладених коштів [5, с. 6]. І це дійсно так, адже самозайнятість є поштовхом для зростання національної економіки шляхом створення нових джерел доходу, відповідно, і додаткових надходжень до соціальних фондів, але тільки за умови відповідного законодавчо закріпленого механізму соціального захисту прав і свобод таких осіб, котрі вирішили стати на ризикований шлях забезпечення себе роботою власними силами та розумом.

Відтак, аналізуючи думки вчених і науковців щодо трактування поняття «самостійна зайнятість осіб», варто вказати власну думку щодо інтерпретації цього поняття. Так, на нашу думку, самостійна зайнятість осіб – це специфічний різновид зайнятості, котрий полягає в здійсненні економічної діяльності з метою отримання доходів для підтримання своєї життєдіяльності та членів своєї родини, яка реалізується у формі рестрації особи як приватного підприємця або ж шляхом здійснення незалежної професійної діяльності на законодавчо визначених умовах і з дотриманням відповідних норм і правил.

Як і будь-яке правове явище, самостійна зайнятість осіб має характерні ознаки. Зокрема, на думку В.Ф. Іванюти, самозайнятість можна характеризувати такими ознаками: а) виконання робіт за винагороду, яку суб'єкт одержує від особистої праці; б) юридична незалежність суб'єкта господарювання; в) створення однією особою одного робочого місця (для себе); г) проведення робіт власними зусиллями; д) фінансування всіх видатків виключно за рахунок власних коштів (у тому числі одержаних кредитів); е) використання власних (або орендованих) засобів виробництва; є) одноосібне розпорядження результатами праці [6, с. 132]. На думку Е.М. Лібанової, характерною ознакою самостійної зайнятості є самокерованість, яка поєднує в собі активність і вміння організувати свою економічну діяльність, знахо-

дити вихід у різних ситуаціях, використовуючи мережу соціальних зв'язків. Саме економічна активність (вияв індивідуальності, самореалізації, рівень економічної взаємодії із зовнішнім середовищем) є однією з передумов, що формує схильність до самозайнятості, яка залежить від низки як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники мають суб'єктивний характер, тобто визначаються потребами, інтересами, цінностями та ціннісними орієнтаціями й пов'язані насамперед із особистісними характеристиками людини (стать, вік, освітній рівень, стан фізичного здоров'я, професія, особистий досвід). Зовнішні (об'єктивні) чинники, у свою чергу, визначаються соціально-економічним становищем суспільства, тобто умовами, що сприяють активізації ділової активності; соціально-демографічною структурою населення організацією, оплатою, стимулюванням й умовами праці; рівнем безробіття тощо. Зазначені чинники формують системну взаємодію особистісного потенціалу та чинників зовнішнього середовища, що призводить до поведінкової активності як основи самозайнятості [7, с. 62].

Отже, аналізуючи правові позиції вчених щодо визначення ознак самостійно зайнятих осіб, доцільно вказати власні ознаки, що характеризують вказане поняття. Так, на нашу думку, серед характерних ознак самозайнятості можна назвати такі: 1) специфічність характеру діяльності; 2) економічна активність у виконанні певної роботи; 3) самокерованість у своїх діях; 4) юридична незалежність у здійсненні діяльності; 5) самореалізація дій на власний ризик; 6) одноосібне розпорядження результатами праці; 7) фінансування за рахунок власних надходжень від виконаної роботи; 8) здійснення діяльності на законодавчо-визначених умовах із дотриманням норм чинного законодавства.

Отже, аналізуючи ознаки самостійної зайнятості осіб, доходимо цілком беззаперечного висновку, що саме завдяки розвитку самозайнятості, особливо в умовах трансформаційної економіки, створюються додаткові робочі місця, а також з'являється можливість проявити власну ініціативу й отримати доходи. При цьому саме така форма зайнятості не потребує державних капітальних вкладень, має мобільну організаційну структуру, базується на сильній мотивації праці, орієнтується на потреби споживача й оперативно задовольняє їх. Як зазначає О.П. Кузнецова, самостійна зайнятість як соціально-економічне явище зумовлена таким: а) економічною кризою; б) зростанням рівня безробіття й обмеженням попиту на найману працю; в) неадекватним співвідношенням рівня оплати праці, доходів населення з прожитковим мінімумом; г) низьким рівнем оплати праці на державних підприємствах; д) становленням ринкової ментальності на противагу патерналістським очікуванням; е) прагненням до вищого

й стабільного джерела доходів; є) орієнтацією на самовираження та самоактуалізацію; готовністю до змін тощо [8, с. 34]. При цьому, як відзначає Л.І. Безтелесна, інтерес до самозайнятості зумовлений такими обставинами: 1) зниженням рівня виробництва, наслідком якого стало зростання рівня безробіття і звуження можливостей працевлаштування; 2) низьким рівнем оплати праці на державних, приватних акціонерних і колективних підприємствах, розчаруванням населення в застосуванні праці на підприємствах різних форм власності; 3) утвердженням ринкової свідомості серед більшості громадян; 4) потребою зміни принципів соціальної політики держави, орієнтації на активізацію поведінки всіх працездатних верств суспільства, подолання пасивного очікування допомоги держави [9, с. 59]. І це дійсно так. Адже в умовах сьогодення при найманій праці панує досить багато проблем і невдоволень з боку працівників. Майже на кожному підприємстві чи в кожній установі є низка працівників, котрі незадоволені заробітною платою, тривалістю робочого дня, завантаженістю, яка неспівномірна заробітній платі тощо. Саме таке невдоволення й змушує працівників працювати самих на себе.

Отже, говорячи про самостійну зайнятість населення, варто відмітити, що самостійна зайнятість у ринкових умовах перетворюється в обов'язковий, об'єктивно існуючий елемент ринкових відносин. Її розвиток зумовлений дією низки економічних і соціальних факторів. З іншого боку, самозайнятість в Україні була завжди (ведення особистого підсобного господарства, підробіток під час відпусток і після закінчення основного робочого дня, репетиторство тощо) [10, с. 59].

При цьому, як і будь-яке правове явище, самостійна зайнятість населення як одна з форм зайнятості населення виконує певні функції: 1) підвищення життєвого рівня населення; 2) виробництво додаткової продукції та послуг; 3) мобілізація значних фінансових і виробничих можливостей населення; 4) надання ринковій економіці необхідної гнучкості; 5) прискорення інноваційного процесу; 6) формування конкурентного середовища; 7) зміна свідомості й економічної поведінки індивіда та формування активної життєвої позиції; 8) пом'якшення соціальної напруженості й демократизація ринкових відносин; 9) виховну функцію. Дійсно, виходячи з указаних функцій самостійної зайнятості, варто зазначити, що така сфера діяльності населення, як самозайнятість, є вкрай важливою для економіки будь-якої країни, адже дає змогу знизити рівень фактичного безробіття серед працездатного населення, створити додаткові робочі місця, а також забезпечити джерела доходів для самозайнятих осіб, а для самої країни – надходження до соціальних фондів. Зазначений перелік, на нашу думку, є достатнім,

проте ми пропонуємо доповнити його власними позиціями, а саме: 10) раціональне та актуальне структурування національного господарства за галузями; 11) зниження рівня реального безробіття; 12) можливість збільшення надходження до соціальних фондів при ефективній державній підтримці.

Особливостями самостійної зайнятості осіб є такі: 1) нерозривний зв'язок особистих доходів із результатами господарювання; 2) економічна відповідальність за результати господарювання; 3) рухливість, гнучкість структури й технології виробництва; 4) самоорганізація та економічна свобода. На нашу думку, перелік вказаних особливостей варто доповнити пунктами такого змісту: 5) спрощений механізм подання звітностей і сплати податків і зборів для осіб, котрі займаються незалежною діяльністю; 6) реальний варіант для зниження фактичного безробіття.

Серед усього цього різноманіття складових, притаманних поняттю самозайнятості населення, головними є правова й економічна складові, які тісно пов'язані одна з одною. Як правильно зазначає Н.В. Ушенко, цей зв'язок зумовлений насамперед тим, що самозайнятість населення як соціально-економічна категорія (явище) формується відповідними економічними законами та регулюється відповідними правовими нормами, які відображають сучасні економічні й правові умови життя українського суспільства. Правові норми, що регулюють самозайнятість населення, визначають його правову сутність. Правове регулювання самозайнятості населення в сучасній Україні здійснюється шляхом реалізації державної політики в цій сфері за допомогою відповідного правового механізму, який існує в державі. Наявність у правовому механізмі регулювання самозайнятості населення законодавчо-нормативних, соціальних та організаційно-адміністративних складових має велике значення для успішного вирішення наявних у цій сфері актуальних питань [11, с. 79].

Отже, аналізуючи все вищевикладене, можемо зробити висновок, що сутність самозайнятості як типу економічної поведінки полягає в тому, що людина сама знаходить для себе джерело доходів, забезпечує адекватні її потребам рівень і умови життя в результаті економічної діяльності, яка регламентована суспільними та економічними нормами. Під типом економічної поведінки ми розуміємо певний алгоритм вчинків і дій, що має узагальнений характер для певної категорії суб'єктів економічної діяльності.

Література

1. Азьмук Н.А. Трансформація структури зайнятості населення України: перспективи розвитку гнучких форм організації праці / Н.А. Азьмук // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць / М-во осві-

ти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; відп. ред. О.О. Беляев. – 2012. – Спец. вип. : Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток : у 2 т. – Т. 1. – 2012. – С. 35–43.

2. Соболев С.Н. Зміст, принципи та види підприємницької діяльності в умовах трансформації форм господарювання вітчизняних підприємств / С.Н. Соболев // Регіональна економіка. – 2008. – № 3 (29). – С. 45–59.

3. Барсученко А.С. Самозайнятість на ринку праці: фріланс / А.С. Барсученко // Управління розвитком. – 2013. – № 16. – С. 11–13.

4. Кільницька О.С. Соціальний захист самостійно зайнятого населення у сільському господарстві / О.С. Кільницька // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2014 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2014. – С. 160–162.

5. Позняк О. Теоретико-методичні основи дослідження самозайнятості в Україні // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 8. – С. 3–7.

6. Іванюта В.Ф. Проблеми зайнятості населення та шляхи їх вирішення / В.Ф. Іванюта // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кодратюка. Серія «Економіка і регіон». – 2007. – № 1. – С. 131–133.

7. Лібанова Е.М. Ринок праці : [навч. посіб.] / Е.М. Лібанова. – К. : Центр навч. літератури, 2003. – 226 с.

8. Кузнецова О.П. Теоретичні основи самостійної зайнятості населення як одного з напрямків зниження безробіття / О.П. Кузнецова, О.В. Карнаухова, Л.В. Шевченко // Зайнятість та ринок праці. – Вип. 4. – К. : НЦ ЗРП, 1996. – С. 31–34.

9. Безтелесна Л.І. Фінансові механізми сприяння розвитку самозайнятості / Л.І. Безтелесна, Л.В. Попчук // Академічний огляд. – 2009. – № 7. – С. 56–65.

10. Гармидер Л.Д. Самозанятость как потенциал и фактор повышения эффективности малого бизнеса / Л.Д. Гармидер // Академічний огляд. – 2007. – № 1. – С. 56–69.

11. Ушенко Н.В. Зайнятість населення та вдосконалення економічного механізму її державного регулювання в ринкових умовах : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 / Н.В. Ушенко ; Науково-дослідний економічний ін-т Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. – К., 2003. – 195 с.

Анотація

Гнатенко К. В. Поняття самостійної зайнятості осіб. – Стаття.

У статті визначено поняття самостійної зайнятості осіб. Зокрема, значну увагу зосереджено на дослідженні правових позицій учених щодо визначення вказаного поняття. Установлено основні ознаки, які характеризують поняття самостійної зайнятості осіб. Також з'ясовано особливості цього поняття. Насамкінець викладено власну правову позицію щодо визначення поняття й особливостей самозайнятих осіб.

Ключові слова: самозайняті особи, ознаки самозайнятих осіб, особливості самозайнятих осіб, функції самостійної зайнятості осіб.

Аннотация

Гнатенко К. В. Понятие самостоятельной занятости лиц. – Статья.

В статье определено понятие самостоятельной занятости лиц. В частности, значительное внимание сосредоточено на исследовании правовых позиций ученых по определению указанного понятия. Установлены основные признаки, характеризующие понятие самостоятельной занятости лиц. Также указаны особенности данного понятия. Изложена собственная правовая позиция относительно определения понятия и особенностей самозанятых лиц.

Ключевые слова: самозанятые лица, признаки самозанятых лиц, особенности самозанятых лиц, функции самостоятельной занятости лиц.

Summary

Gnatenko K. V. Concept of self-employment of persons. – Article.

The article defines the concept of self-employed persons. In particular, much attention is focused on the study of the legal positions of scientists in the definition of this concept. The main features that characterize the concept of self-employed persons. Also listed features of the concept. Lastly, determine its legal position with respect to the definition and characteristics of self-employed persons.

Key words: self-employed, self-employed persons signs, especially the self-employed, self-employed persons function.